

ZSAK NATAN

A bolgár fasizmus jellege, lényege és fő fejlődési szakaszai*

A jelen vita témája igen fontos és aktuális, hiszen a kapitalista világban ma is folynak kísérletek a fasizmus ilyen vagy olyan formában való felélesztésére. Nyugat-Németországban újra felütötték fejüket a fasiszta elemek és nyíltan dicsőítik a fasizmus embertelen tetteit. Afrika egyes országaiban, például a Délfrikai Unióban, ahol a hivatalos hatalom nyílt faji politikát folytat, a fajelmélet gyakorlati alkalmazásával is találkozhatunk. Az Egyesült Államokban tucatjával alakultak szervezetek, melyek a fajelméletet hirdetik és a fasiszta ideológia híveinek vallják magukat. A fasiszta elemek és szervezetek aktív tevékenységet fejtenek ki Európa kapitalista államaiban; leplezetlenül hangoztatják a már Mussolini és Hitler óta ismert fasiszta nézeteket, és nemzetközi kapcsolatok megteremtésével is kísérleteznek.¹

A fasiszta szervezetek ma is nyílt revansista politikát folytatnak, és a második világháború után felmerült problémák megoldását egy új, pusztító háborúban látják. A fasizmus újjászületik, szervezi és egyesíti erőit a demokrácia és a béke erői elleni harcra. Szervezetei felhasználják a fasiszta rendszerek múltbeli tapasztalatait, alkalmazkodnak a népek életében a második világháború után létrejött változásokhoz, új elemekkel egészítik ki a fasiszta elméletet, a klasszikus fasizmus lényegén azonban mit sem változtatnak.

A bolgár fasizmus jellegéről, lényegéről és főbb fejlődési szakaszairól indított vita megtartását az is indokoltá teszi, hogy összekapcsolódik a fasizmus elleni harc múltbeli tapasztalatainak tanulmányozásával. A Komintern VII. kongresszusának 30. évfordulója alkalmával tudományos ülésszakot szerveztek, publikációkat készítettek, áttekintve a demokratikus erőknek az agresszió és a háború elleni általános egységfront megteremtésére irányuló kísérleteit. Ma is, mint 30 évvel ezelőtt, fontos és aktuális jelentőségű probléma a fasizmus és a háború ellen harcoló haladó erők egyesítése és szervezése. Ezek a kérdések összefüggnek a nemzetközi munkás- és kommunista mozgalom stratégiájának és taktikájának problémájával.²

A bolgár fasizmus jellegéről és lényegéről indított vita szükségességének harmadik oka, hogy a bolgár történetírás hiányosan dolgozta ki ezt a problémát. Igaz, hogy a kérdés felkeltette az idősebb történész-nemzedék figyelmét, tanulmányozta néhány fiatalabb történész is mono-

* E tanulmány — mint a fasizmussal foglalkozó történész-konferencia referátuma — az Isztorieszki Pregled c. bolgár folyóirat 1966. évi 6. számában jelent meg. Az írás érdekes vitát váltott ki, melynek anyagait a folyóirat 1967. évi 2., 3. és 6. száma közölte.

¹ Lásd. *Цецилия Кин*: История и география фашизма, сп. «Новое время», бр II от II. III. 9. 1966 г.

² Лд. сб. За единство всех революционных сил. Изд. «Наука», Москва, 1966. Международни срещи, посветени на 30 годишнината на 7. конгрес на Коминтерна. София, Изд. на БКП. 1966 г.

gráfiájában, önálló tanulmányaiban, sok publikáció jelent meg az időszaki sajtóban is.³ Ezek a publikációk azonban gyakran hibás felfogást képviselnek és helyet kap bennük néhány olyan nézet, amely megnehezíti Bulgária legújabbkori történetének, azon belül az egyes korszakoknak, különösen a fasiszta diktatúra létrejötte utáni korszaknak a kidolgozását.

Dolgozatom feladatául tekintem néhány kérdés felvetését, a kimerítő tanulmányozás igénye nélkül.

*

Az első kérdés, amellyel a vita során foglalkozunk, a burzsoá demokráciából a fasiszta diktatúrába való átmenet fő okainak tisztázása. Mint ismeretes, Georgi Dimitrovnak a Komintern VII. kongresszusán tartott beszámolójában és annak vitájában tisztázódott a kérdés, hogy melyek az okai a fasizmus uralomra jutásának a kapitalista országokban, elsősorban Olaszországban és Németországban.

Azokról az okokról, amelyek egyik vagy másik országban a fasizmus létrejöttéhez vezettek, ezideig nem voltak egységesek a nézetek. Egyesek úgy vélték például, hogy a fasizmus uralomra jutása az illető ország burzsoá hatalmának gyengeségét jelzi. Más kutatók és jelentős politikusok a fasizmus létrejöttének fő okaként a kispolgárság szerepét hangsúlyozták. Véleményem szerint hiba lenne azt állítani, hogy a fasizmus uralomra jutásának minden országban azonos okai voltak. Minden egyes országgal kapcsolatosan meg kell keresni azokat a sajátosságokat, amelyek magyarázatot adnak a burzsoá demokráciának a fasizmus által történt felváltására.

Éppen ezért nem véletlenül hangsúlyozza G. Dimitrov a Komintern VII. kongresszusán: „A fasizmus hatalomra jutását, elvtársak, nem képzelhetjük el úgy, hogy olyan leegyszerűsítve, olyan simán zajlott le, mintha a fináncőke valamilyen bizottsága meghatározott volna egy dátumot a fasiszta diktatúra létrehozására. A valóságban rendszerint a régi burzsoá pártokkal, vagy azok egy meghatározott részével vívott kölcsönös, néha igen éles harc során jut hatalomra, harc folyik magán a fasiszta táboron belül is, s ez némelykor egész a fegyveres összeütközésig élesedik, mint ahogy azt Németországban, Ausztriában és más országokban láttuk.”⁴

Mi a helyzet konkrétan Bulgáriával? Melyek az okai a burzsoá demokráciából a fasizmusba való átmenetnek hazánkban? Úgy vélem, tisztában vagyunk vele, hogy a fasizmus nem magának a burzsoá államhatalomnak a megváltozása, hanem a burzsoá uralom egyik formájának felcserélése egy másik formával. Melyek voltak a főbb okok, amik kiváltották nálunk ennek az átmenetnek a bekövetkezését? A fő és alapvető okot a bolgár burzsoáziának, ezen belül a monopol nagytőkének a háború következtében elvesztett politikai pozíció visszaszerzésére irányuló törekvéseiben látjuk.

A tömegek első világháború utáni viharos forradalmi lendülete a történelem színpadára léptette a népi tömegszervezeteket — a Bolgár Kommunista Pártot és a Bolgár Népi Földműves Szövetséget. A Bolgár Népi Földműves Szövetség önálló uralma (a nagy demokrata, Alexander Sztambolijev kormány) nem volt ugyan teljesen következetes a monopol nagytőke elleni harcban, de a dolgozók széles tömegeinek javára irányuló működésével mégis sértette a monopol nagytőke érdekeit.

³ Акад. М. Димитров: Поява, развитие и идеология на фашизма в България. София, 1947 г.; Й. Митев: Фашисткия преврат на 9. 6. 1923 г. и Юнското въстание. София, 1956; Я. Йоцов: За социално-икономическата основа на фашистката диктатура у нас в нейния начален етап (1923—1925), сп. «Исторически преглед» год 15, 1959 г. кн. 5. стр. 7 и сл.; J. Јосов: Charakteristische Züge, Etappen und Unterscheidungsmerkmale der faschistischen Diktatur in Bulgarien 1923-1931, Etudes historiques, t. III., Sofia, 1966, S. 397—412.

⁴ Лд. Г. Димитров: Съч. т. 10, стр. 31.

Felesleges itt kitérni az A. Sztambolijszki kormánya idején bevezetett pozitív jelentőségű reformokra. A törvényhozó tevékenység jó része — az agrárreform, a bűnösök elítélése a nagy népi katasztrófa után, a szövetkezeti mozgalom serkentése és megerősítése, az első világháborún jogtalanul meggazdagodók üldözése a 4. cikkely alapján stb. — érzékenyen érintette a monopol nagytőke érdekeit. Itt hangsúlyozni kell azt a tényt, hogy — élén a bolgár monarchizmussal — a bolgár burzsoázia szervezte és folytatta le a háborút, melynek eredményeként, annak ellenére, hogy az katasztrófával végződött, a bolgár burzsoázia legmohóbb elemei kezében óriási vagyon halmozódott fel. A bolgár fináncőke képviselői, különösen az exportőr dohánymágnások ugyanis a hatalmas bolgár és külföldi bankok köré tömörültek és várták az alkalmas pillanatot, hogy megszabaduljanak a gyűlölt Sztambolijszki kormányától.

Bulgária történetének ez a szakasza egybeesik a tőke támadó politikájának nemzetközi méretekben való előretörésével. A monopol nagytőke nálunk is úgy vélte, hogy már elég erős és a külföldi tőke segítségére támaszkodva kezébe kell vennie az ország sorsát. Ez természetesen nem mehetett végbe békés úton. A két népi szervezet, a Bolgár Kommunista Párt és a Bolgár Népi Földműves Szövetség nagy befolyást gyakorolt a széles munkás- és paraszttömegekre. Egyes esetekben egységfrontra léptek, például a népszavazáskor, vagy a vrangelista puccs elhárítása idején. A nagyburzsoázia és A. Szambolijszki kormánya között az ellentétek igen élesek voltak, mivel a kormány a kispolgári és a falusi tömegek érdekeit képviselte, s így közöttük semmiféle megértésről nem lehetett szó. A hatalmat csak erőszakos eszközökkel, puccsal lehetett volna átvenni.

Kihasznlva a tömegek békeszerződés miatti elégedetlenségét, a tisztí csoportoknak a nemzeti önérzet megsértése miatt érzett haragját, az ország nemzeti érdekeinek súlyos megesorbitása által felkeltett elkeseredését, kihasznlva azoknak a tiszteknek a hangulatát, akiket érintett az ország fegyveres erőinek csökkentése (nem véletlen, hogy áldozatul estek ennek a végletekig sovíniszta és fasiszta propagandának, mely már a június 9-i puccs előtt megszületett), a monopoltőke arra törekedett, hogy csapást mérhessen a Földműves Szövetség uralmára.

A Komintern VII. kongresszusán felhívták a figyelmet, hogy a Kommunista Internacionálé pártjai értékeljék azokat a fontos tényezőket, melyek kapcsolatban vannak a tömegek, főleg az ifjúság sértett önérzetével és azzal a megbántottsággal, amit a nemzeti érdekek súlyos megsértése okozott. Ugyanezek a tényezők segítették elő a fasiszta puccsra készülő fasiszta pártok demagógiáját, mint az Bulgáriában is megfigyelhetők. Georgi Dimitrov beszámolójában kiemelte: „Honnan ered a fasizmusnak a tömegekre gyakorolt hatása? A fasizmus azért tudta magához vonzani a tömegeket, mert demagóg módon, az őket érintő, különösen égető szükségletekre és követelésekre spekulált. A fasizmus nemcsak a tömegekben szunnyadó előítéleteket lobbantotta fel, hanem visszaélt nemesebb érzelmeivel, igazságszeretetével, sőt nem egyszer forradalmi hagyományaiival is . . .

A fasizmus a szélsőséges imperialista érdekeket képviselte, de a tömegek előtt a nemzet védelmezőjének álarcában jelent meg; a megsértett nemzeti érzésekre apellált, mint például a német fasizmus, mely „Versailles ellen” jelszavával vonzotta magához a kispolgári tömegeket.”⁵

A másik fontos tény, amit meg kell jegyeznünk, hogy a reakciós erők a forradalmi eszmék legkövetkezetesebb hordozójára, a Kommunista Pártra, a proletariátus és a dolgozó parasztság érdekeinek egyedüli képviselőjére igyekeztek csapást mérni.

Bulgáriában a fasizmus uralomra jutásának fő okait tehát a következőkben kell keresnünk:

Először a reakciós erőknek abban a törekvésében, hogy a monopol nagytőke zászlaja alatt egyesülve, csapást mérjenek a kapitalista rendszert alapjaiban veszélyeztető kommunista pártra, amely a legkövetkezetesebben harcolt a monopol nagytőke politikája és uralma ellen.

⁵ Г. Димитров: цит. съч., стр. 32—33.

Másodszor a Földműves Szövetség politikájában, konkrétan A. Sztambolijfszki kormánynak politikájában, amely, ha nem is volt következetesen kapitalista-ellenes, de a nagytőke érdekei ellen irányult.

Harmadszor a tiszték egy részének hangulatában, akiket érzékenyen érintett a leszerelés. Úgy gondolták, hogy egy új hatalom hatékonyabban fogja megvédeni az ország nemzeti érdekeit.

Nélkülözve a komoly tömegbázist, elvesztve hitüket a hatalom parlamentáris úton való megszerzésének lehetőségében, az olasz fasizmus befolyása alatt, az idegen imperialista erők támogatásával — ezeknek szintén érdekükben állott, hogy Bulgáriában a nagytőke képviselői kerüljenek hatalomra — a csődbe jutott burzsoá pártok titkos katonai szervezetet hoztak létre, s kihasználva a földműves kormányon belül fennálló ellentéteket, valamint a két népi szervezet, a Bolgár Kommunista Párt és a Földműves Szövetség közötti nézeteltéréseket, a hadsereg segítségével 1923. június 9-én éjszakai puccsot robbantottak ki.

Fontos kérdés — amelyre a jelen vitában fel kell hívunk a figyelmet — a bolgár fasizmus gyökereinek problémája. Volt idő, mikor erre a problémára többféle magyarázatot is adtak. A fasizmus egyesek szerint a kispolgárság, mások szerint a lumpen-elemek érdekeit képviselte. Hosszú ideig helyet kaptak ezek a felfogások a nemzetközi kommunista mozgalomban is. Ezt a fontos és alapvető kérdést feltétlenül tisztáznunk kell.

A fasizmus társadalmi gyökereiről először 1933-ban a Komintern XIII. plénuma adott világos és pontos meghatározást. Alapjában véve ezt a meghatározást idézte Georgi Dimitrov is a Komintern VII. kongresszusa előtti beszámolójában. „A fasizmus — mondta G. Dimitrov — a finánetőke legreakciósabb, legsovinisztább, legimperialistább elemeinek nyílt, terrorista diktatúrája.”⁶

Ez a meghatározás, mint a szovjet történészek és az olasz marxisták által publikált néhány visszaemlékezés alapján kiderült, J. V. Sztálintól származik, 1933-ból. A Komintern Végrehajtott Bizottsága XIII. plénmán született meghatározás a Komintern VII. kongresszusán hangzott el ismét. Az utóbbi időben, a Komintern VII. kongresszusa harmincadik évfordulójának megünneplésekor⁷ egyes cikkek szerzői feltették a kérdést: milyen mértékben lehet ezt a meghatározást minden országra nézve általános jelentőségűnek tekinteni?⁸ Az említett szerzők kijelentéseiből világosan kitűnik, hogy kétségbe vonják a meghatározás érvényességét minden ország viszonylatában; teljes érvényűnek csak a legfejlettebb kapitalista országokra nézve fogadják el. Tehát — úgy vélik — ez a formula nem általános érvényű, nem vonatkozik minden országra, ahol a fasizmus uralomra jutott.

Számunkra azonban fontosabb azt vita tárgyává tenni, hogy a kérdéses meghatározás érvényes-e a bolgár fasizmusra. Hogy megfelelhessünk erre a kérdésre, tisztában kell lennünk Bulgária gazdasági helyzetének sajátosságaival. Milyen ország volt a kapitalista Bulgária?

Ismeretes, hogy Bulgária nem tartozott a legfejlettebb kapitalista országok közé. De közepeesen fejlett kapitalista ország létre is, a monopol finánc nagytőke volt benne uralmon, s így a bolgár fasizmus valóban a bolgár fináncőke legmohóbb, legreakciósabb terrorista elemeiben gyökeredzik. A meghatározás Bulgáriát illetőleg azonban még egy kiegészítésre szorul: ide kell sorolni a kispolgári rétegeket, különösen az értelmiséget és a tiszték egy részét is. Ezek két ízben is részt vettek a fasiszta puccsokban.

Persze helytelen volna ebből arra következtetni, hogy a katonai szövetségbe belépett tiszték kapcsolatban álltak a bulgáriai monopol nagytőkével; ők a közép- és kispolgárság képviselői voltak. Történelmünknek ebben a szakaszában ezek az erők is a fasiszta ideológia és politika hatása alá kerültek. Nincs és nem is lehet semmi kétség aziránt, hogy a fasizmus legfőbb társadalmi gyökerei Bulgáriában is a fináncőke legreakciósabb, legmohóbb, terrorista csoportjaiban

⁶ Г. Димитров: цит. доклад, стр. 29.

⁷ Б. М. Лейбзон, К. К. Шириня: Поворот в политике Коминтерна. Москва, 1965, стр. 123.

⁸ Пак там, стр. 123—124.

keresendők. A fasizmus a legtekintélyesebb bankárok és kereskedelmi monopóliumok támogatásával jutott hatalomra, így hozta létre a finánc nagytőke uralmát. A fasizmus társadalmi gyökereire vonatkozó meghatározás gyakorlati jelentőségét akkor látjuk, ha figyelembe vesszük, hogy a fasiszta erők néhány fejlődő országban is teret nyertek, ahol — mint tudjuk — a monopól nagytőkének nem volt hatalma. Ezek miatt a második világháború után létrejött jelenségek miatt került napirendre a Komintern VII. kongresszusán adott meghatározás kiegészítése. Mint ahogy G. Dimitrov a Komintern VII. kongresszusán tartott beszámolójában megjegyezte: „A fasizmus semmiféle közös jellemvonása nem igaz egymagában, nem mentesít annak konkrét szűkségességétől, hogy tanulmányozzuk és számon tartjuk a fasizmus fejlődésének sajátosságait, a fasiszta diktatúra különböző formáit és azok különböző szakaszait az egyes országokban. Szükséges, hogy minden országban kutassuk, tanulmányozzuk és feltárjuk a fasizmus nemzeti sajátosságait, hogy ennek megfelelően jelöljük meg a fasizmus elleni harc módszereit és formáit.”⁹

Ez a megjegyzés vezet bennünket akkor, amikor felvetjük a bolgár fasizmus tanulmányozásának kérdését, különös tekintettel annak sajátosságaira.

A következő probléma, amelyre fel kell hívnom a figyelmet, a bolgár fasizmus fejlődésének főbb szakaszaira vonatkozik.

Már hangsúlyoztuk, hogy a fasizmus megjelenési formája nem minden országban azonos. Az egyes országok és népek fejlődésének bizonyos sajátosságait konkrét történelmi vagy egyéb feltételek határozzák meg. Ezért kell a fasizmus megjelenésének sajátosságait is e szempont szerint tanulmányoznunk. G. Dimitrov nem véletlenül hangsúlyozta a Komintern VII. kongresszusán tartott beszámolójában, hogy a fasizmus fejlődése és maga a fasiszta diktatúra a történelmi, társadalmi és gazdasági feltételektől, a nemzeti sajátosságoktól és az ország adott nemzetközi helyzetétől függően különböző formákat vehet fel. Beszámolójában kiemelte az alábbiakat:

„Ígaza volt Dutt elvtársnak, azt állítva, hogy sorainkban mutatkozott bizonyos hajlam a fasizmus egészének vizsgálatára, a különböző országokban levő fasiszta mozgalmak konkrét sajátosságainak figyelembevételével, tévesen fasizmusnak fogadva el a burzsoázia minden reakciós intézkedését, sőt fasisztának tekintve az egész nem kommunista tábor. Ennek eredményeképpen nem erősödött, hanem gyengült a fasizmus elleni harc.”¹⁰

Éppen ezért abból a felfogásból indulunk ki, hogy a bolgár fasizmusnak voltak olyan vonásai, amelyek megkülönböztették a német, olasz vagy más országbeli fasizmustól. Hogy megvilágíthassuk e sajátosságok lényegét, ki kell térnünk a fasizmus fejlődésének főbb szakaszaira.

Mikor jött létre Bulgáriában a fasiszta diktatúra? Ezzel kapcsolatban semmiféle vitának nincs helye. A fasiszta diktatúra Bulgáriában 1923. június 9-én, fasiszta katonai puccsal jött létre.¹¹ A kudarcot vallott Alexander Cankov diktatúrája volt. Milyen volt ez a diktatúra? Tarthatjuk-e Cankov fasizmusát az olasz és a német fasizmus másolatának? Határozottan ki kell jelentenünk, hogy Cankov fasiszta katonai diktatúrát hozott létre. Ez a bolgár fasizmus első szakaszának egyik sajátossága — a fasiszta katonai diktatúra. Ezt a tényt G. Dimitrov nem egyszer hangsúlyozta nyilatkozataiban.¹²

Alexander Cankov fasiszta kormányának nem volt tömegbázisa. Ez a bolgár fasizmus második, döntő jellegzetessége. A bolgár burzsoázia kísérletezett vele, hogy a június 9-i kormánynak bizonyos bázist teremtsen. Mint ismeretes, megalakult egy politikai tömörülés, a Demokratikus Szövetség, amelybe majdnem minden régi burzsoá párt belépett. Ezek egyes csoportjai azonban hamarosan kiváltak belőle és külön politikai szervezeteket hoztak létre, mint például

⁹ Г. Димитров: цит. съч., стр. 135—136.

¹⁰ Г. Димитров: Седми конгрес на Комунистическая интернационал, Съч., т. 10. стр. 138.

¹¹ Лд. Д. Благоев: Политическата криза. София, т. 19. стр. 431—438.

¹² Лд. Г. Димитров: Кой управлява България. Съч., т. 7. стр. 291—292; В. Коларов: Един юбилей (по повод годишнината на 9 юни), Избр., произв., т. 2. стр. 219—220.

Alexander Malinov Demokrata Pártja, Sztoján Koszturkov Radikális Pártja. A Demokratikus Szövetségben csak a bolgár fináncetöke legreakciósabb, leghatalmasabb, legmohóbb képviselői maradtak.

Érthető, hogy a Demokratikus Szövetség az első pillanatban meg tudta tévesztetni a kispolgárság bizonyos rétegeit, A. Cankov szövetségi kormányzata azonban végleges, állandó társadalmi tömegbázisra nem tudott szert tenni.

A Szövetség kormányzása idején történtek kísérletek olyan speciális fasiszta alakulatok szervezésére, mint a „Kubrat” szervezet, megalakították a cserkészialatok szervezeteit, stb. Cankov fasiszta rendszere a tartalékos tisztek és altisztek kispolgári elemeket is befogadó szervezeteire, a titkos katonai ligára és a macedon terrorista szervezetre is támaszkodott. Helytelen lenne figyelmen kívül hagyni a fasiszta hatalomnak a szélesebb társadalmi rétegek megnyerésére, a szövetkezetekbe való behatolásra, a sportszervezetek és egyéb tömegszervezetek — például a macedon testvériség, a nőszervezetek — felhasználására irányuló törekvését.

Cankov fasiszta diktatúrájának harmadik fontos sajátossága, hogy megőrizte a polgári demokrácia néhány intézményét, például a parlamentet. Természetesen a június 9-i burzsoázia képviselői alkották a többséget, de képviselve volt benne a polgári és kispolgári ellenzék és — a terrorsita rendszer ellenére — a bolgár kommunista és parasztpárt is. A kommunista képviselőket (Dimo Hadzsidimovot, Todor Sztrasimirovot, Harlampi Sztojanovot) a fasiszta gyilkosok a nyílt utcán lötték le bátor magatartásuk, a munkásosztály érdekeinek védelme miatt. A fasiszta hatalom szigorú cenzúrája és üldözése ellenére az ellenzék legális kiadványokkal, egyes munkáskiadványokkal is rendelkezett Cankov fasiszta rendszerének idején.

Mivel magyarázhatjuk az egyes polgári demokratikus formák megőrzését a kormányzásban? Főleg a fasizmus tömegbázisának hiányával, a Bolgár Kommunista Párt és a Bolgár Népi Földműves Szövetség hatalmas befolyásával. A véreskezű Cankov és az őt támogató erők nem hagyhatták figyelmen kívül ezt a tényezőt. A munkásosztály és a dolgozók a Bolgár Kommunista Párt vezetésével elkeseredett és bátor harcot folytattak a fasiszta diktatúra ellen. Alexander Cankov kormányzása idején — a múlt keserű tapasztalataiból tanulva — a két népi tömegszervezet, a Bolgár Kommunista Párt és a Bolgár Népi Földműves Szövetség megtalálta a cselekvés közös platformját és megteremtette a dolgozók egységfrontját a fasizmus elleni harcra.

A néptömegek harca a puccsisták hatalmának gyengüléséhez vezetett. Ennek a harcnak a nyomására, a belső ellentmondásoktól szétbolmasztva, külföldi patrónusai — a bankárok — bizalmát elvesztve, kénytelenek voltak lemondani a hatalomról, s átadni azt a Demokratikus Szövetség egyik vezetőjének, Andrej Ljapesevnek.

Miért következett be Cankov és Ljapesev hatalomesereje?

Cankov kabinetjének véres tevékenysége és népellenes politikája gyűlöletessé vált az ország lakossága előtt, s az össznépi elégedetlenség nyomása a hatalom átadására kényszerítette A külföldi bankárok szintén elvesztették Cankovba vetett bizalmukat. A részleges, időszaki és viszonylagos stabilizációnak ez a szakasza nyugodtabb körülményeket teremtett Bulgáriában. A bolgár fináncetökének a bolgár nagybankok — főleg a Bolgár Kereskedelmi Bank — köré tömörült erői szintén érdekelve voltak az ország békéjének megteremtésében. Cankov kormányát ugyanis a bolgár és a külföldi tőke érdekei buktatták meg, s azok juttatták hatalomra a második fasiszta kormányt, a Demokratikus Szövetséget, élén Andrej Ljapesevvel. A hatalom továbbra is az uralkodó fasiszta párt kezén maradt.¹³

Andrej Ljapesev némileg módosult formában ugyan, de folytatta A. Cankov fasiszta politikáját. Ha Cankovot megfélemezőként dicsőítették, Ljapesev a béketeremtő elnevezést igényelte. Demokráciáról és parlamentarizmusról szóló meséi mögött azonban a bolgár nép forradalmi és demokratikus erővel szemben tomboló terror uralkodott.

¹³ Г. Димитров: Смяна на правителството в България. Съч., т. 8. стр. 237—238

Van-e valami különbség Cankov és Ljapcsev fasizmusa között? Fel kell tennünk ezt a kérdést, mert egyesek szerint Ljapcsev uralmát nem lehet fasisztának tekinteni. Kategorikusan ki kell jelentenünk, hogy A. Ljapcsev kormánya idején, mint már megállapítottuk, folytatódott a fasiszta terror. Cankov és Ljapcsev fasizmusa csupán megjelenési formában tér el egymástól. Ljapcsev alatt szintén érvényben maradt az államvédelmi törvény, a kommunista párt továbbra is illegálisba kényszerült, üldözték a munkásszervezeteket és a haladó sajtót. A cankovi kormánnyal szemben mutatkozó eltérés az ismert formulával jellemezhető: „Szélfűléssel, jószággal!”. Ljapcsev lehetőséget adott a munkásszervezetek legális megjelenésére.

Az ő idejében alakultak újjá, szerveződtek meg a szakszervezetek, egyesülve a Független Munkás Szakszervezetekbe; megalakult és megerősödött a Munkáspárt és az Ifjún munkás Szövetség, a legális kommunista sajtó kiszélesítette tevékenységét a „Nakovalnja” folyóirat, a „Novini”, a „Rabotincseszko delo”, a „Mladezska дума” c. újságok stb. megjelenésével. Ezeket a pozíciókat természetesen éles harcokban vívták ki és Ljapcsev kénytelen volt számolni a munkásszervezetek erejével.

Ljapcsev idejében szélesebb teret kapott a parlamentarizmus is. A kormányfő kacérkodott a polgári demokratikus szervezetekkel, arra törekedett, hogy megnyerje a külföldi bankárok és a Népszövetség bizalmát, ezért kénytelen volt rendszerének demokratikus jelleget adni.

A parlamentben jelentkezett a polgári s kispolgári ellenzék. A cankovi időkkel ellentétben — amikor a kommunista párt parlamenti képviselőit a nyílt utcán ölték meg — Ljapcsev arra kényszerült, hogy a munkáspárt képviselőit megtűrje a parlamentben. Kormánya idején a burzsoázia szélesebb bázist biztosított magának, kiterjesztve befolyását a kispolgárságra. Az ideiglenes és részleges stabilizáció konjunktúráját kihasználva, fokozta tőkefelhalmozását. A külföldi kölcsönök — az 1926-ban felvett Menekült kölcsön és az 1928-ban felvett Stabilizációs kölcsön — némileg felélénkítették az ország gazdasági életét és az előnyös gazdasági konjunktúrából nemcsak a nagytőkés elemek, hanem a közép- és kispolgárság egy része is profitált. Ljapcsev rendszere jövedelmező volt a burzsoázia számára.¹⁴ A külföldi bankárok bizalma is visszatért, így nekik is érdekükben állt Ljapcsev kormányának erősítése. Miután a Bulgáriának kölcsönt nyújtó országok polgári demokratikus kormányzatú országok voltak, Ljapcsev is kénytelen volt uralmának polgári demokratikus színezetet adni.

A bolgár kapitalizmus az ideiglenes és részleges stabilizáció korszakában elért sikerei ellenére is mélyreható válságon ment át. A háború utáni időszak problémái nem oldódtak meg, és ezért mindjobban kieleződtek a bolgár burzsoázián belüli ellentétek; ez érezhető volt Ljapcsev rendszere alatt is. A burzsoá táboron belüli ellentétek megnyilvánulása volt az uralkodó párton a Demokratikus Szövetségen belüli harc, amely a Nemzeti Bank sorsa feletti vitában éleződött ki, a Stabilizációs kölcsön felvételével kapcsolatban. Komoly ellentmondások mutatkoztak a burzsoázia és a kispolgárság között is. Az ellenzéki burzsoázia és a fasizmust ellenző kispolgári pártok ennek ellenére sem foglaltak állást az államvédelmi törvénnyel szemben és a kivételes rendszert támogatták a kommunisták ellen. A burzsoázia és a kispolgárság közötti ellentét az uralkodó fasiszta csoport és az ellenzéki burzsoá és kispolgári pártok között dúló harcban nyert kifejezést. Legélesebb ellentétben természetesen a burzsoázia, főleg a nagytőke állt a proletariátus vezetete néptömegekkel. Utóbbiakat nemcsak a bolgár tőke, hanem a külföldi fináncetők is kizsákmányolta és maximális hasznot húzott a népi kincsek kiankázásából.

A meglevő ellentmondások különösen éles formát öltöttek a nemzetközi gazdasági válság megjelenésének időszakában. Az 1929—1933-as gazdasági válságnak mélyreható okai voltak Bulgáriában is. A bolgár kapitalizmusnak a nemzetközi gazdasági válság hatására éles formában

¹⁴ Ld. Ж. Натан и Л. Беров: Монополистическият капитализъм в България. София, 1958.

jelentkező belső ellentmondásai hozták létre. A néptömegek, élükön a munkásosztállyal, munkásszervezetekbe tömörülve, az illegálitás súlyos feltételei ellenére hősiességet folytattak a Kommunista Párt vezetésével a fasiszta diktatúra ellen. Támogatták őket ebben a harcban a Földműves Szövetség egészséges erői is. A munkások és parasztok egységfrontba tömörültek a fasiszmus elleni harc idején. Küzdöttek az államvédelmi törvény, az idegen és bolgár tőke rablópolitikája, a katonai kalandorpolitika és a Szovjetunió elleni háború előkészítése ellen, a politikai elítéltek és emigránsok teljes amnesztiájáért, a munkás- és paraszttömegek és a bolgár nép nemzeti érdekeinek megvédéséért.

A forradalmi harcok súlyos csapást jelentettek a második fasiszta kormány, a Demokratikus Szövetség kormánya számára. A burzsoá ellenzék, felhasználva a néptömegek válságokozta elégedetlenségét, a népképviselői választások előestéjén létrehozott egy, a Demokratikus Szövetséggel szembeálló ellenzéki csoportosulást, ahová belépett A. Malinov Demokrata Pártja, Sztóján Koszturkov Radikális Pártja és Georgi Petrov Liberális Nemzeti Pártja. Csatlakozott hozzájuk a Bolgár Földműves Szövetség is Dimitár Gicsev vezetésével. Így alakult meg a „Népi Blokk” elnevezésű politikai csoport.

Az 1931. június 21-i törvényhozói választásokon a Népi Blokk széleskörű demokratikus programmal lépett fel és a választás napján közel fél millió szavazatot sikerült szereznie. Az antifasiszta hangulatú néptömegek egy része a Népi Blokk platformjában bizakodott; bizalmuk meg is nyilvánult a Szövetség elleni választási győzelemben. Ezekben a döntő napokban komoly erőként jelenik meg legális formáin keresztül a Bolgár Kommunista Párt — abban az időben a Munkáspárt legálisan működött — és kétszázezer körüli szavazatot kapott. Így 31 képviselőt tudott a parlamentbe küldeni.

A Demokratikus Szövetség kormányának helyzete úgy alakult, hogy át kellett adnia a hatalmat a Népi Blokknak. Emlékszem: a kormányválság idején, a Szövetség választási veresége után a Munkáspártban és az ország kommunista köreiből megtagyalták azt a kérdést, hogy a Szövetség lemond-e önként a hatalomról. Voltak elvtársak, akik úgy vélték, hogy a finánc-tőke a választási vereség ellenére is talál módot a hatalom erőszakos megtartására és nem mond le a választásokon győzelmet aratott ellenzék javára. Voltak olyan elvtársak is, akik úgy gondolták, hogy a júniusi 21-i választási győzelem után a hatalom az új politikai tömörülés, a Népi Blokk kezébe megy át. Valóban, a Szövetség kénytelen volt lemondani; megalakult a Népi Blokk kormánya. Ezzel új szakasz kezdődött a bolgár fasiszta diktatúra fejlődésében.

A Népi Blokk kormánya 1931. június 21-től 1934. május 19-ig kormányozta az országot. A kormány élén kezdetből fogva Alexander Malinov állt, nyugdíjba lépése után pedig Nikola Musanov.

Mit jelentett a Népi Blokk kormányának hatalomra lépése? Megszűnt-e ezzel a fasiszmus uralma az országban? A Népi Blokk hatalomra jutása komoly törést jelentett a fasiszta diktatúrában. A közlemények, nemcsak szeptember 9-én, de az után is, általában abból a megfontolásból indultak ki, hogy a Népi Blokk uralma a fasiszta diktatúra folytatása, a bolgár fasiszmus egy válfaja. Úgy gondolom, hogy ezt az álláspontot korrigálnunk kell, mivel nem felel meg a bolgár fasiszta és antifasiszta erők akkori helyzetének. E korrekció nélkül nem értékelhetjük helyesen Bulgária legújabbkori történetének fenti szakaszát, nem válik világossá sok olyan probléma, ami kapcsolatban áll a Párttörténettel, ennek a szakasznak a dogmatizmus és szektáság elleni harcával.

Hogyan történt Ljapcsev és a Népi Blokk kormányának hatalomcsereje? Ez a Népi Blokk választási győzelme folytán következett be, nem puccs segítségével. A választási győzelem eredményeként a szövetségi kormány lemondott és a Népi Blokk került hatalomra, tanúsítva, hogy a fasiszta diktatúra komoly törést szenvedett.

Lehet-e a Népi Blokk pártjait fasisztának tekinteni? Sem a múltban, sem ma nem derült fény erre a kérdésre. Ismeretes, hogy régen a Földműves Szövetséget és a Szociáldemokrata Pártot agrárfasisztának, illetve szociálfasisztának nevezték. Úgy gondolom, ma már sokak által

elfogadott tény, hogy nemcsak a Földműves Szövetséget — ehhez kétség sem fér —, de a Népi Blokk kormányának többi burzsoá pártját sem sorolhatjuk a fasiszta pártok közé; ez a tény alapot ad arra, hogy megtagadjuk a Népi Blokk hatalmának fasiszta jellegéről szóló tételt.

Ha a Népi Blokk politikájának egészét vizsgáljuk, ugyanerre a következtetésre jutunk. Ellenvetésként azonnal fel lehetne hozni, hogy a Népi Blokk kormányzása idején egész sor reakciós intézkedést hozott. Mindvégig fenntartotta az államvédelmi törvényt, illegitimitásban hagyta a Bolgár Kommunista Pártot. Reakciós politikájának legszembetűnőbb megnyilvánulásként hatályon kívül helyezte a Munkáspárt parlamenti képviselőit, megszavazta a reakciós államvédelmi törvény kiegészítését. De lehet-e minden reakciós politikát fasisztának tekinteni? A Népi Blokk uralma természetesen nem uvezhető tipikusan polgári demokratikus államvezetésnek — valójában fasiszta maradványokkal rendelkező, a kormányzás néhány fasiszta módszerével élő kormány. De nem fasiszta kormány.

G. Dimitrov személyi archívumában néhány érdekes nyilatkozatot találunk erre vonatkozólag. A Bolgár Kommunista Párt Központi Bizottsága VI. plénuma után Trajeso Kosztov megtartotta válogatott műveiben már publikált beszámolóját¹⁵ Moszkvában. A beszámoló kapcsán G. Dimitrov is nyilatkozott. Hangsúlyozta, hogy a pártvezetés soraiban még nem számolták fel teljesen a baloldali szektázást. „Szükséges — mondta Dimitrov —, hogy megvilágítsuk a faszizmushoz való viszonyunkat 1923-tól kezdve.” Milyen volt ez a sajátosan bolgár — nem olasz, nem is német — faszizmus?

A bolgár fasizmus kispolgári típusú országban, különleges történelmi feltételek között született, a munkások és parasztok széles tömegbázisa nélkül.

Hogyan vált lehetővé a második katonai puccs 1934. május 19-én, tíz évvel Cankov puccsa után?

Cankov lényegében katonai diktatúrát tartott fenn, de nem a fasiszta diktatúra német vagy olasz formáját követve. Ez a katonai diktatúra nem volt képes totális fasiszta diktatúrává válni, mivel nem bírta megnyerni a tömegeket, s mert a fasiszta elemeket Bulgáriában olyan hatalmas erők gátolták, mint a Földműves Szövetség és a forradalmi hagyományokkal rendelkező Bolgár Kommunista Párt.

Cankov a belső nehézségek nyomására kénytelen volt lemondani; jött Ljapesev. Valami változás történt. Mi azonban nyugodtan állítottuk, hogy minden maradt a régiben. A Földműves Szövetség és a Szociáldemokrata Párt, a radikálisok és a demokraták — mindenki fasiszta rajtuk kívül.

Pedig a polgári és kispolgári pártokban 1923-ban megkezdődött a differenciálódás. A Demokrata Pártból csoportok váltak ki. Malinov pártja már nem volt olyan, mint korábban Ljapesev idején. A Földműves Szövetségből is kiléptek a jobboldali elemek és csak a baloldali kispolgárság képviselői maradtak benne. Társadalmi összetétele és a benne uralkodó elemek megváltoztak. A Szociáldemokrata Pártból szintén történt kiválás, voltak belső harcok — mindezek jelentős mértékben megváltoztatták a párt összetételét és jellegét. Szétbomlás jelei mutatkoztak a Radikális Párton belül is. Mindezekre nem fordítottunk figyelmet.

A Népi Blokk kormánya élesedő belső osztályharc, a polgári és kispolgári pártokon belül végbemenő folyamatok, a gazdasági nehézségek növekedése, a külpolitikai bonyoldalmak következtében került hatalomra, Cankov nélkül — sőt ellene —, narodnyikok nélkül, Ljapesev nélkül.

Mi kommunisták, mint a proletariátus pártja, megragadtuk-e ezt az alkalmat, hogy taktikai irányvonalunkat megváltoztassuk? Nem. Kijelentettük: a Népi Blokk szintén fasiszta

¹⁵ Ld., *Тр. Костов*: Доклад пред Задграничното бюро по работата на 6 пленум на ЦК на БКП, сб. Избрани статии, доклади и речи. София, 1964 г., стр. 279—299.

diktatúra, sőt még rosszabb annál! Elkeseredett harc dúlt a kispolgárság táborában a polgárság és a parasztság között. Mi pedig azt mondtuk minderről, hogy fasiszmus.¹⁶

Persze tagadhatatlan, hogy a Népi Blokk politikájában voltak reakciós elvek és momentumok. Az uralkodó burzsoá pártok nagytőkés elemei összefonódtak a fasiszta ellenzéki pártok nagytőkés elemeivel és tevékenységük a régi politika folytatására irányult. Mégsem helyezhetjük egy szintre a Népi Blokk kormányát Ljapsev vagy Cankov kormányával.

Ha történelmünk ezen korszakának irodalmát nézzük, beleértve azokat a cikkeket is, amiket és írtam a Komintern döntéseiben (a Végrehajtó Bizottság XIII. plénumáig) megnyilvánuló dogmatikus elemek hatása alatt, látni fogjuk, hogy alapvető fasiszta formációnak tekintettük 1. a Népi Blokkot és főleg a Bolgár Népi Földműves Szövetséget; 2. a Szociáldemokrata Pártot és 3. Cankov szociális mozgalmát. Mekkora tévedést követtünk el akkor, amikor a Népi Blokkot és kormányát első helyre állítottuk a fasiszta formációk között és főleg a Bolgár Földműves Szövetséget, amely a Népi Blokk gerincét képezte! Emlékszem egy 1933. évi ankétára a „Szvjat” c. folyóiratban. Cankov megerősödött, maga köré gyűjtötte a fasiszta erőket, mi pedig azzal a tétissel léptünk fel, hogy nincs mit félnünk Cankov hatalomra jutásától!

A Népi Blokk kormányzásának éveiben a fasiszta erők Cankov zászlaja alá tömörültek, aki egyesítette híveit és létrehozott egy pártot Nemzetiszocialista Mozgalom elnevezéssel. Minden sötét erő A. Cankov köré csoportosult. A Népi Blokk jellegét és lényegét világosan értékelő, helyes politika mellett eljuthattunk volna a Népi Blokk pártjait is magábafogláló antifasiszta erők összpontosításáig, a Cankov elleni harcig.

Ugyanebben az időben keletkezett nálunk egy másik politikai csoportosulás, úgynevezett eszmei kör, a „Zveno”. Ez a csoport a különböző pártok *eszmei* híveit gyűjtötte soraiiba. Programja fasiszta színezetű volt.¹⁷

A Népi Blokk uralma alatt a növekvő és egyre mélyülő gazdasági válság hatására kiéleződtek az ellentmondások az uralkodó koalíción belül, valamint az uralkodó koalíció és az ellenzék erői között. A legaktívabb ellenzéki erőt ebben a szakaszban a Cankov köré csoportosult fasiszta elemek alkották. Megmozdult néhány illegális reakciós csoport is, különösen a tartalékos tisztek szervezete. Újra megérett a katonai puccs gondolata.¹⁸

Bulgária történetének ez a szakasza egybeesik a Bolgár Kommunista Párt vezetésében ideiglenesen uralkodó, a kommunista mozgalmat helytelen útra vivő dogmatikus elemek térhódításával. Ahelyett, hogy a főellenségre, Cankov mozgalmára és a többi ellenzéki erőre mérték volna csapást, harcot folytattak a Népi Blokk kormánya, mindenekelőtt a Földműves Szövetség és a Szociáldemokrata Párt ellen. A szociálfasizmusról és az agrárfasizmusról szóló dogmatikus elméletek hatása alatt a Bolgár Népi Földműves Szövetséget agrárfasiszta, a Szociáldemokrata Pártot pedig szociálfasiszta szervezetnek tartották. Mindez megakadályozta az antifasiszta egységfront megalakítását. Az így kialakult helyzetben Bulgária 1934. május 19. előestéjén újból katonai összeesküvők hatalmába került. 1934. május 19-re eljutott egy új katonai puccsig.

Ez volt a második katonai puccs, ami váratlanul ért. Emlékszem: a puccs napján korán reggel láttuk, hogy Szófia blokád alatt áll, de azt gondoltuk, hogy csak valamiféle közönséges blokád. Nem vártuk az új katonai puccsot, mivel az az elmélet tartott bennünket fogva, hogy a finánctóke önmaga ellen nem szervez puccsot, következésképpen puccsok nem is lehetségesek.

Az 1934. május 19-i fordulat a fasiszta diktatúra fejlődésének új szakaszát nyitotta meg Bulgáriában. Ezt is, mint az 1923. június 4-it, a Katonai Szövetség hajtotta végre. A két puccs között azonban eltérés is van. A legfontosabb különbség, hogy ezúttal néhány monarchiaellenes

¹⁶ Г. Димитров: Изказване по доклада на Спиридонов (Тр. Костов). (Центр. парт. архив), а. е. 191, ф. 146, оп. № 2.

¹⁷ Лд. Д. Казасов: Бурни години.

¹⁸ Лд. Д. Казасов: Бурни години.

elem is részt vett az ország kormányzásában. Az 1934-es puccsot végrehajtó tisztek egy része — írja V. Kolarov — a köztársaság megteremtésének programjával lépett fel.¹⁹ A fordulat eredményeként megváltozott Bulgária külpolitikája is. Voltak olyan kísérletek, amelyek a nyugati országokkal és Jugoszláviával való közeledésre irányultak, valamint arra, hogy diplomáciai kapcsolatot hozzanak létre a Szovjetunióval.

Ezzel azonban a legkevésbé sem változott meg a május 19-i kormány fasiszta jellege,

Hogy a május 19-i hatalomról világos képet kapjunk, tisztán kell látnunk a puccsot támogató társadalmi erők kérdésében. Ennek a kormánynak igen szűk volt a társadalmi bázisa. A némi idealizmussal eltelt kispolgári elemek támogatták. A „Zveno” köréi úgy vélték, hogy tenni kell valamit a burzsoázia felső rétegeinek felszámolására. Az ő programjukban szerepelt az ország külpolitikájának megváltoztatása. Mint Vaszil Kolarov megjegyezte, a Zvenopártiak a kormányzás korporációs rendszere mellett foglaltak állást, szükségesnek tartották a nagy gazdasági monopóliumok és az állami szakszervezetek megalakítását stb.²⁰

Mindezek ellenére, mint említettük, a május 19-i hatalom fasiszta jellegű volt. Ezt mutatja a legfontosabb tény, a haladó szervezetek elleni terror is. Kevéssel 1934. május 19. után súlyos csapást mértek a kommunista mozgalomra, ugyanolyan erejűt, mint amilyen a június 9-i hatalomról 1925. április 16. után elszenvedett csapás volt. Tömeges letartóztatásokat hajtottak végre, összeesküvéseket lepleztek le, összeesküvéseket rendeztek meg a kaszárnnyákban, kivégezték az elitelt katonákat és az államvédelmi törvény alapján elítélteket (pl. Jordan Ijutibrodzskit, Alexander Vojkovot).

Az új kormány értékelésével kapcsolatban tisztáznunk kell a nyílt monarcho-fasiszta diktatúra eredetének kérdését is. Ez a kérdés történeti irodalmunkban szintén nincs kielégítően feldolgozva. Honnan kell számítanunk a nyílt monarcho-fasiszta diktatúra kezdetét? Helytelen lenne azt gondolni, hogy uralma a május 19-i puccsal kezdődik. A május 19-i kormány nem sokáig maradt hatalmon. A Katonai Szövetségen belüli, valamint a monarcha és a kormány egyes tagjai közötti ellentétek éles konfliktushoz vezettek, amely a monarcha hatalmának megerősödésével végződött. Néhány rövid életű kormány következett, ezután pedig Borisz cár megerősítette hatalmát és hű embereiből kabinetet hozott létre: hatalomra juttatta Georgi Kjuszeivonov kormányát. Ezzel az ország a nyílt monarcho-fasizmus 1936-tól 1944. szeptember 9-ig tartó szakaszába lépett.

A fasizmus uralmának ebben a szakaszában találunk néhány figyelemreméltó sajátosságot. Mindenekelőtt nincsen egységes fasiszta szervezet. A fő fasiszta erők a cár személye köré tömörültek: Borisz a Führer szerepét játszotta, vezette az országban működő fasiszta csoportokat. Egész sor fasiszta szervezet alakult ebben az időben, például a „Braunnik”, a légionáriusok, a ratnikok, a „Mláda Bulgária”, az „Otec Paiszij” stb. Jellemző az adott esetben, hogy az ellenzéki fasizmust Cankov mozgalma képviselte. Túlzó nacionalista és szociáldemagóg jelszavakat hangoztatva, Cankov egész idő alatt arra törekedett, hogy a hatalmat ismét a kezébe kaparintsa.

A nyílt monarcho-fasiszta diktatúra idején is megmaradtak — igaz, csak formálisan — a parlamentáris demokrácia egyes intézményei, mint például a parlament. Bár korlátozva, de engedélyezték az ellenzéki kiadványok megjelenését. A burzsoá ellenzék félig legális volt, s ha határozatlanul is, de megtalálta megjelenési formáit.

A monarcho-fasiszta diktatúra e szakaszára jellemző a német hitlerizmus befolyásának erősödése, fontos gazdasági és politikai pozíciók kivívása Bulgáriában.

Meddig tartott a monarcho-fasiszta diktatúra és hogyan következett be likvidációja? Idáig az a nézet uralkodott, hogy a nyílt fasiszta diktatúra 1944. szeptember 9-ig állt fenn.

¹⁹ В. Коларов: Настъпленнето на фашизма и задачите на борбата за единен антифашистки народен фронт, «Избрани произведения» т. 2. София, 1954 г. стр. 378.

²⁰ Пак там, стр. 377, 378.

Lehet-e azonban minden szeptember 9-e előtti kormányt egyformán elbírálni, lehet-e mindegyik monarcho-fasiszta diktatúra? Jelentős vitát indíthatna ennek a kérdésnek a feltétele az utolsó, szeptember 9-e előtti kormánnyal. Konsztantin Muraviev kormányával kapcsolatban, annak ellenére, hogy igen rövid ideig állt fenn, s a kutatások a mai napig nem határolták el a többi monarcho-fasiszta diktatúráról. Az utóbbi időben azonban néhány fiatal történész részéről történtek kísérletek ennek a kormánynak az értékelésére,²¹ s én a magam részéről figyelemreméltóknak találok a Muraviev kormányával kapcsolatos új feltételezéseket.

A korszak ismert politikusa, Sztójese Mosanov emlékirataiból kitűnik, hogy ez a kormány változtatni kívánt a politika irányvonalán s előkészítette a fordulatot. G. Dimitrov személyi archívumában a Bagrjanov és a Muraviev kormányról is található értékelés. Ebben az időszakban G. Dimitrov informálta a Szovjetunió Kommunista Pártjának vezetőségét a bulgáriai helyzetről; véleményét a „Hriszto Botev” rádióállomáson keresztül mondta el. Bagrjanov személyét hibásan értékelték, helyesbítése a külföldi vezetés részéről, Dimitrovvval az élen, meg is történt. Muraviev kormányával kapcsolatos dokumentumokkal is rendelkezünk.

A Bagrjanov-kormányról Dimitrov így ír: „Ez a kormány két jellemző lényegében különbözik Bozsilov kormányától. 1. Az uralkodó csoportok, Bagrjanovval az élen, szintén németbarát politikát folytattak, de rugalmasabban és okosabban, mint Bozsilov. 2. Bagrjanov kormányába belépett . . . néhány kifejezetten németbarát politikus is.”²²

Muraviev kormányáról a következőket írja: „Az új kormány az események és népmozgalmak hatására jött létre, azzal a céllal, hogy megteremtse az átmenetet Bagrjanov németbarát »függetlenségig« politikájától a szövetségeseikkel való megegyezéshez.” A továbbiakban úgy értékeli a kormány politikáját, hogy a németekkel való harcban nem lesz képes fordulatot végrehajtani, tevékenysége határozatlan lesz, uralma pedig rövid életű.²³

Tudjuk, hogy a fasizmusnak saját ideológiája volt. A német fasizmusé világosan kifejezést nyert Hitler bibliájában, a „Mein Kampf”-ban. Magvát a kommunistaellenesség, a fajelmélet, az antiszemitizmus képezte; az árja faj felmagasztalása a többi fajok rovására, s a nem egyenértékű fajok, elsősorban a szlávok és a zsidók fizikai megsemmisítése.²⁴

A bolgár fasizmus feltétlenül az olasz és német fasizmus hatása alatt állt. Ideológiájára legjellemzőbb a kommunistaellenesség. A fasiszta diktatúra idején a fő csapások a kommunista párt és a kommunisták ellen irányultak, de üldözték a többi demokratikus szervezetet, főképpen a Bolgár Népi Földműves Szövetséget is. Az olasz és német fasizmus hatására Bulgáriában is életre kelt a fajelmélet és az antiszemitizmus. A fasiszta ideológiának ez az oldala azonban nem vert mélygyökeret az országban; a bolgár nép számára idegen volt a faji megkülönböztetés és az antiszemitizmus. A faji törvényhozás főleg a zsidó kisebbség ellen irányult és a zsidók gazdasági, politikai és emberi jogait korlátozó törvények kiadásában fejeződött ki.²⁵

Az olasz és német fasizmus ideológiája, mint ismeretes, szélsőséges nacionalizmussal és sovinizmussal fordult a tömegek ellen, kihasználta Versailles elleni hangulatukat és hadjáratot hirdetett a Szovjetunió ellen.

A bolgár fasizmus ideológiájában szintén megtalálni a szélsőséges sovinizmus és revansizmus programját. A bolgár fasiszták szintén kihasználták az igazságtalan békeszerződés okozta

²¹ Лд. Сл. Петрова: Борбата на БКП за установяване народнодемократическата власт, май-септември 1944. София, 1964 г.; Ил. Димитров: Последното правителство на вуржоазна България. «Историческия преглед», год. XX (1964), кн. 5.

²² ЦПА, ф. 146, оп. 2, а. е. 1765, стр. 57—58.

²³ Пак там, стр. 86

²⁴ По въпроса за идеологията вж. във Ф. Бурлацкий: Это не должно повториться, в «Правда», бр. 45 и 47 от 14 и 16. II. 1966.

²⁵ И. Майер: Борбата на българския народ за спасяване на евреите от унищожение у нас, сб. «В бой за народна свобода». София, 1965.

elkeseredést, ideológiájukat szintén áthatotta a szovjetellenesség, ők is háborút hirdettek a Szovjetunió ellen. A bolgár fasizmus a többi balkáni nép lebecsülésének szellemében nevelte a tömegeket, feldicsőítve a bolgár népet, Bulgária hegemoniáját hirdette a Balkán-félszigeten. Ez az ideológia indította el Bulgáriát a katonai kalandorpolitika útján.

Nyitva maradt még az a kérdés: volt-e a fasizmusnak tömegbázisa Bulgáriában?

Az olasz és a német fasizmusról tudjuk, hogy magához tudta vonzani a széles kispolgári tömegeket. Különleges módszerekkel uralkodott felettük, pszichológiai hatással volt rájuk, hízelgett a kapitalista rendszerrel elégedetlenkedőknek, a munkanélkülieknek, a kispolgárságnak, közvetlen érdekeik kielégítésének ígéretével telt, demagóg programmal lépve fel, kihasználta a szocializmust, amennyiben a nemzetiszocialista mozgalom érdekeit képviselte. A fasizmus így meg tudta nyerni a kispolgárság széles rétegeit és a munkásosztály egy részét; hipnotizálta és hamis zászlók alá tömörítette őket, míg végül a terrorhoz és erőszakhoz szoktatott, embertelen tettek elkövetésére nevelt személyek — emberi formájukat elvesztve — automatákká váltak, a Führer akaratának végrehajtóivá, s készen mutatkoztak mindazon kegyetlenségre, amit már ismerünk a fasizmus gyakorlatából.²⁶ — Ebben tér el a bulgáriai fasizmus az olaszországi és a németországi fasizmustól.

A bolgár fasizmus nem tudott népi tömegbázist létrehozni, ami — mint említettük — a két fő népi szervezet, a Bolgár Kommunista Párt és a Földműves Szövetség óriási tömegbefolyásával magyarázható. Ez nem jelenti, hogy a fasizmus nem gyakorolt bizonyos hatást a kispolgári rétegekre, a kispolgári értelmiségre, sőt a munkásosztály egy részére is. De ez a hatás a harcoss népi szervezetek hatásával összehasonlítva elenyésző. A bolgár nép két évtizedes antifasiszta harcának megértése szempontjából ennek a körülménynek óriási jelentősége van.

Ez a harc már akkor megkezdődött, amikor a fasiszta diktatúra létrejött Bulgáriában. Az 1923. június 9-i fordulat támaszra talált a két népi tömegszervezetben, a Bolgár Kommunista Pártban és a Földműves Szövetségben. Az ország egyes területein fegyveres felkelésekre is sor került; ezeket a fasiszta hatalom kegyetlenül elfojtotta.

Az 1923. június 9-ét követő korszakban a két tömegszervezet a hibákból tanulva megkezdte antifasiszta egységfrontba való tömörülését. A fasiszta diktatúra létrejöttének első szakaszában a harc tetőpontját az 1923. szeptemberi antifasiszta népi felkelés jelentette. A kommunista párt által vezetett nép felkelt a puccsista kormány ellen a munkás-paraszt kormány megalakítása jegyében. A bolgár nép a fasiszta diktatúra egész időszaka folyamán fúradhatatlanul harcolt annak leveréséért. A harc élén a Bolgár Kommunista Párt állt. A paraszt-tömegek fasizmus elleni harcát a Bolgár Népi Földműves Szövetség szervezte. A bolgár értelmiség nagy részének hangulata is a fasizmus ellen fordult és aktívan részt vett a nép harcában. Ez a küzdelem sok áldozatot követelt, de súlyos csapást mért a fasizmusra.

Az antifasiszta harc nagy lendülete megerősítette zászlóvivője, Georgi Dimitrov hősi magatartását Lipésében. A lipesei per széles visszhangra talált az országban. Munkások, parasztok, népi értelmiségiek gyűléseken fejezték ki az antifasiszta harcoss iránti rokonszenvüket és elítélték a fasiszták sötét tettét. Dimitrov példája lelkesítette a bolgár antifasiszták harcát, akik bátran viselkedtek az ellenük koholt perekben, elviselték a hörtönélet minden nehézségét, elviselték a fasiszta terror minden megpróbáltatását és magasra emelték az antifasiszta harc zászlaját.²⁷

²⁶ П. Ф. Бурлацкий: Это не должно повториться, в «Правда», бр. 45 (17362) и 47 (17364) от 14 и 16. 11. 1966. П. Тоцати: Натиск фашизму-главного поджигателя войны, Избр. статьи и речи, т. I. Москва, 1965.

²⁷ Лд. сб. Отзвукът на Лайпцигския процес в българския печат, 1933—1934. София 1964 г.

A nyílt monarcho-fasiszta diktatúra idején, amikor a hitlerista agynokok kerekedtek felül Bulgáriában, amikor az ország gazdasági és politikai életére a német fasizmus nyomta rá bélyegét, amikor az ország ténylegesen a hitleri Németország félgymarmata volt, széles népfront jött létre a fasizmus elleni harcra. Ehhez a fronthoz az ország legjobb antifasiszta erői csatlakoztak, a demokratikus jogok és a nép szabadságának visszaállítására, Bulgáriának a hitlerista háborúba való bevonása ellen, a békéért és a balkáni népek közötti barátságért, a Szovjetunió védelméért.

A második világháború idején megalakult a Hazafias Front, amely egyesítette a hazafias népi erőket és harcba vezette őket az ország hitleri megszállása ellen, a fasiszta diktatúra uralma ellen.

A fasizmus elleni harc akkor érte el csúcspontját, amikor a második világháború idején a Hazafias Front zászlaja alatt, a Bolgár Kommunista Párt vezetésével létrejött a partizán tömegmozgalom. A Szovjetunió segítségével, a Bolgár Kommunista Pár vezetésével 1944. szeptember 9-én megszervezték a népi antifasiszta felkelést, megbuktatták a fasiszta diktatúrát Bulgáriában és új, népi hatalmat hoztak létre. Bulgária történetében ezzel végetér a burzsoázia szégyenletes uralma és új korszak köszönt be — a szocializmus és a kommunizmus építésének és győzelmének korszaka.